

Co může Teilhard de Chardin říct ke krizovému stavu?

Pierre Teilhard de Chardin vždy chápal své teorie jako základ pro praxi: aby si z nich mohl čtenář něco odnést pro každý den, v časech klidných, i v časech krize, v radosti i trápení. Co je to podle Teilharda krize? Narušení stávajících vazeb spojené s chaosem. Chaos má nicméně především tvůrčí povahu: umožňuje vznik nové, lepší struktury uspořádání, zároveň je však vždy spojen s nebezpečím rozbujení strachu nebo násilí. Na základě Teilhardova díla se v tomto textu pokusím jeho myšlenky rozpracovat a uvést kritéria jednání nejen pro krizovou situaci.

Žijeme ve středu Evropy v čase a místě, kde naprostá většina každodenních vazeb funguje tak samozřejmě, že si jich nevšímáme. Celospolečenská krize nastává tehdy, když najednou zavedené, neviditelné vazby přestávají fungovat v takové míře, že to zasahuje většinu. To se už dlouho nestalo, ale jestli platí Teilhardovy zákony evoluce, nutně se to bude stávat stále častěji. Protože hustota vazeb dosáhla globálně takové intenzity, že se výrazně zvýšila míra vzájemného ovlivňování událostí na Zemi.

Krize jsou podle Teilharda nutnou součástí vývoje. Nastávají, pokud v systému stávajících vazeb a vztahů dojde k přepětí, které dosavadní vazby neunesou (např. v době revolucí, válek, masových hnutí apod.), nebo v době, kdy z důvodu rozhodnutí řídicích složek společnosti jsou stávající vazby omezeny nebo znemožněny – jako se to stalo právě teď, poprvé v celosvětovém měřítku. Proto je to případ exemplární. Snad takové opatření zabrání vnějšímu chaosu, vnitřnímu však nikoli – a ten je stejně tak tvůrčí i nebezpečný jako ten vnější.

Co se v takové situaci děje a co si z toho můžeme odnést viděno pohledem Teilhardova díla? Znakem krize je právě zpřetrhání vazeb. A tím i jejich obrovské *zviditelnění*. Co jsme neviděli, považovali za samozřejmé, najednou vyvstane před očima. Až když určitá vazba mizí nebo se změní, můžeme ji jasně zhodnotit. Najednou jsou zavřené hranice, jsou zavřené některé obchody, nedostává se zboží – už jen tyto materiální záležitosti umí zvýraznit širokou vztahovou síť, která je na ně napojena. Hrozba úmrtí našich blízkých, nutnost omezit své potřeby, nevycházet, nejezdit. Možná nejvíc se celá krize projeví na ekonomických důsledcích; nikdo také nepochybuje, že ekonomika jako cirkulace zboží a služeb je nesmírně provázaný systém. Ale krize zvýrazní i všechny ostatní vazby, všechny ostatní systémy. Protože ty jsou ještě mnohem provázanější, jen to nevidíme.

Mapa vztahové sítě

Teilhard nikdy neříkal, že se svět globalizuje k dobrému, pouze že se globalizuje, propojuje stále silněji, na základě vazeb stále rychlejších a mocnějších – ale také při zneužití nebezpečnějších. To je evoluční zákon, jiné to nebude, naopak! Bude to ještě výraznější.

V „normálních časech“ pouštíme svou energii do zaběhaných vazeb, ani si často neuvědomujeme, kolik energie čemu vlastně věnujeme. V čase krize se ztratí tato automatika, energie přerušené vazby náhle pronikne do vědomí a naléhavě křičí: Jsem zde! Potřebuji například něco koupit, vyjedu a

přijedu k zavřenému obchodu. V tu chvíli mám příležitost uvědomit si dosah i zdánlivě banální vazby ve svém životě: Jaká je vlastně moje vazba s tímto výrobkem, který pravidelně kupuju?

Zkusím vystopovat jeho původ co nejdál dozadu a na druhou stranu zase jeho použití, co nejdál dopředu. Proč ho vlastně potřebuju? Kdo, kde a za jakých podmínek ho vyrábí a co tím nejvíc ovlivňuje? K čemu ho užívám? Jak zužitkuju energii, informace nebo čas, který mi dává? Koho, co a jak tím ovlivňuju já? Konkrétně to znamená zkusit si představit aspoň část transformační řady zdrojů, kterou každá vazba zahrnuje, a tím i komunikační síť, která se s ní pojí. Některé zdroje a změny jsou potřeba k výrobě, samotný nákup je závislý na několika zdrojích (čas, cesta, pohonné hmoty, peníze), a některé zdroje také svému okolí odevzdávám, když výrobek spotřebuji (materiál, informace, emoce, prostor, čas...?).

Jakákoli živá i neživá entita je závislá na mnoha zdrojích z okolí a některé zase svému okolí odevzdává a umožňuje tím život někomu dalšímu. Biosféra a lidská sféra tvoří vzájemně hustě provázaný systém. Důvod, proč si nejsme vědomi vztahů, je také to, že vztahy nevidíme, vztahy nejsou vnímatelné smysly, vidíme pouze jednotlivce. Když pozorujeme včelu, nemůžeme z jejího chování rozpoznat, že tvoří zásadní článek systému a pokud vyhynou včely, bude ohroženo i celé lidstvo. Holistický přístup, jehož byl Teilhard průkopníkem, nás nabádá zkoumat své vztahy z tohoto hlediska vzájemné závislosti zdrojů.

Zviditelněná vztahová síť i zdánlivě banálního materiálního vztahu je tak obrovská, že se její odkrývání dá přirovnat k závratí z pohledu na jasnou hvězdnou oblohu v temné krajině. A u vesmíru musíme nakonec při analýze vztahů skončit všichni, protože všechny životy na Zemi závisí na Slunci, které když přestane svítit, zastaví se i všechno vzájemné sdílení zdrojů a energetické transformace z toho pocházející. Cílem Teilhardova díla ale není, abychom se zbláznili, když si uvědomíme, že dosah našich činů a vazeb je velký jako vesmír a tvoří stejně tak rozsáhlou síť, jako tvoří například neurony našeho mozku. Cílem je přivést čtenáře k zamyšlení nad *kvalitou* našich vazeb.

Nebezpečí strachu

Krise znamená nejen narušení stávajících vazeb, ale také obrovské uvolnění energie. Když přetrháme hustou síť kabelů zapojených do zdroje, nepřestane v nich energie existovat, jen přestala proudit. A pomyslné kabely našich vazeb jsou zapojeny do zdroje vždy, protože tím zdrojem jsme my sami, naše životní energie. A strach nebo údiv, přirozená reakce na změnu, způsobí, že je jejich energie dokonce znásobená. Co s takovou energií udělat? Kam ji nasměrovat? A zde tkví jedno z důležitých poselství Teilhardova díla: *Právě v časech krize máme k dispozici tolik volné energie jako nikdy jindy!* Můžeme díky tomu *proměnit své vztahové sítě s účinností, jakou těžko jindy nalezneme.*

Především je důležité neproměnit uvolněnou energii ve strach. Strach je často první lidskou reakcí. Opora zavedených vazeb se zbořila, to je většinou děsivé. Ale strach uzavírá a osočuje druhé ze zla nebo zavrhně jako zlý celý svět. Říci, že za to, co se děje, může někdo druhý, ten zlý, je stoprocentní cesta k horšímu. A podle Teilharda také evoluční pravidlo. A pravidlo jednání z něho odvozené: Neoznačíš druhého za zlého, neoznačíš skupinu lidí za zlou a určenou k vyvržení ze společnosti a neoznačíš svět za zlé místo. Protože to jde přímo proti Bohem zamýšlenému cíli, jímž je sjednocení v různosti a oslava stvoření. Naopak: i v čase krize máme hledat cesty, jak harmonicky začleňovat a nacházet krásu. Začlenit lze všechno, ačkoli často nevíme jak, a to třeba i celá staletí nebo tisíciletí.

Ale podle Teilharda je v Božím plánu začlenitelné vše, a pod určitým úhlem a na určitém vhodném místě, třeba po obrovském úsilí a proměně, lze všechno vhodně umístit a spatřit jako krásné a dobré.

Rozhodně se to ale nestane automaticky. To je další důležitá Teilhardova myšlenka: Noosféra, ve které žijeme, nesměřuje automaticky k dokonalému stavu, je ve stavu zrodu, plná omylů, tápání a slepých cest, ale člověk má nástroje, jak ji nasměrovat správně, je to jeho vlastní úkol, uložený mu Bohem. Pro praktické jednání stačí na začátku málo: vyvarovat se přímého označení nálepkou „zlo“ přilepenou na konkrétního člověka, skupinu nebo svět kolem. Myšlenka může být zlá, vztahy i jednání mnohých mohou být skutečně zlé, přesto se varujeme těchto slov, často jimi zasáhneme i lidskou duši.

Na jaký vztah se zaměřit?

Teilhard ve svém díle ukazuje, že všechny vazby jsou nesené třemi silami, a to už od počátku vesmíru, od prvních atomů, přes geosféru, biosféru, až do noosféry (lidské sféry), se podle stupně complexity, kterou určitá entita či bytost dosáhla, zesilují tři energie: vědomí, láska a víra. I kámen, rostlina, i každý živočich disponuje všemi těmito silami, byť pro člověka v často nepozorovatelné podobě, ale až u člověka, právě díky komplexitě jeho nervové soustavy, dosáhly tyto síly maxima. Jimi tvoříme svět, jimi tvoříme všechny vazby. Je na nás, jak bude svět vypadat, protože svět se tvoří podobou našich vazeb. A aby směřoval k lepšímu stavu, je třeba tyto vazby tvořit správně.

První energií ze tří je právě síla vědomí, reflexe. Aktivovat energii vědomí znamená nejprve prozkoumat dosah svých vazeb. Jak můj čin ovlivňuje to, čeho se týká? Odkud má zdroj a co v mém okolí působí? Nemohu samozřejmě takto probídat všechny své vazby, to není v lidských silách, stačí pro začátek vybrat si jednu z nich. Jak ale najít tu správnou, které se mám věnovat především?

Prozkoumáme-li své vazby, dříve či později narazíme na nějaký problém. Kupuji například vejce, maso a další potraviny z velkochovů a působím tím utrpení, nebo pracuji ve firmě, která má mnoho problémů, s nimiž nemám sílu ani schopnosti něco dělat. Většinou musíme dělat kompromisy. Není v lidských silách mít všechny své vazby čisté a neškodné. Znamená to, že se nemusím ze všech sil věnovat opravě „vadného článku“ ve své vztahové síti, když nevím jak, nebo na to necítím dost síly. Vazba, na kterou se má konkrétní člověk zaměřit, má být „čistě jeho“. Pokud do ní chce vlévat lásku a víru, musí to dělat z přebytku a určité správně chápané moci, nikoli z odporu, hněvu, strachu, bezmoci. Toto je velmi důležité, abychom se vyvarovali „páchání dobra“ a falešného „sebeobětování“. Dávat jen z přebytku, což znamená z pocitu, že láska a víra mnou procházejí z jiného zdroje, než je můj vlastní, ačkoli člověk sám může být velmi slabý.

Podle Teilharda má každý z nás jedinečný, ničím nenahraditelný pohled na svět a nikým nezastupitelné schopnosti – tvoří jedinečný článek systému. Něco nás přirozeně zajímá víc, něco méně. Kde mohu dávat z přebytku, poznám podle síly svého zaujetí. Vazba, na kterou se máme zaměřit, je označena silou naší vášně. Co mne ve světě nejvíc trápí, co mi nejvíc vadí a burcuje k činu přemírou nevyužité energie? Nebo naopak: U jaké činnosti cítím plnost bytí a skutečnou radost? Kam vkládám své největší úsilí? Při jaké činnosti cítím nejintenzivnější proud života? – Nebo ještě jinak: Kde cítím největší klid a smysl? (I klid je známkou plnosti energie.) – Všechno to jsou podoby vášně, které označují důležitost určitých vazeb právě pro konkrétního člověka.

Energie lásky

Alespoň jedna z mých aktivit, vazeb, by měla být nesena láskou. Krizová situace dovolí jasněji rozlišit, které vazby by to měly být, ty důležité zvýrazní. Láska znamená, kromě jiného, absolutní respekt k jedinečnosti druhého. Nechat ho žít svobodně, vytvářet mu podmínky pro jeho vlastní tvořivost a svobodu. Moje svoboda nekončí tam, kde začíná svoboda druhého, jak se často mylně říká. Naopak: Moje svoboda začíná tam, kde mi pro ni druhý vytvořil podmínky. – Kde tedy a jak ve svém omezeném okruhu vytvářím podmínky pro to, aby se člověk, rostlina, zvíře mohly harmonicky zapojit do prostředí tak, jak si sami zvolí? Pokud jim k tomu dám možnost, připravím cestu, budou zase oni vytvářet podmínky svobody pro další bytosti ve svém vlastním okruhu, ve své vztahové síti.

Příjemné na Teilhardově díle je, že se soustřeďuje právě na zdánlivě „banální“ každodenní činnosti. Aktivity většiny z nás nejsou spojeny s výraznějším dosahem, jako například činnost politika, lékaře, právníka, vědce nebo slavného herce či zpěváka. Teilhardovo dílo ale ukazuje, že nezáleží na společensky připisované důležitosti: Stejný dosah a rozsah i zodpovědnost mohou mít aktivity, které jsou z lidského pohledu nepatrné.

„Živý a vtělený Bůh nám není vzdálen, není mimo hmatatelnou oblast, nýbrž očekává nás v každém okamžiku naší činnosti, v díle přítomného okamžiku. V jistém smyslu je přítomen na špičce mého pera, mého rýče, mého štětce, mé jehly – mého srdce a mé myšlenky.“¹

Vezměme si příklad s rýčem. Jak může být Bůh „přítomen na špičce mého rýče?“ Díky propojení obrovské vztahové sítě, kterou tímto jediným činem, rytím země, ovlivňuji a proměňuji. Skrze tuto síť přivádím do své zahrady původní energii stvoření, která stále vyvěrá od Boha, a rozvádím ji svými činy a volbami do světa. Starám se o zahradu, proměňuji a ovlivňuji velké množství jejích prvků. Pro koho a kolik různosti a života na své zahradě mám? Když hubím škůdce a plevel, umožňuju tím různorodost a život, nebo prostě jen hubím? Jaké chemikálie používám? Odkud pocházejí a komu všemu škodí? Koho zvu na svoji zahradu? Lidi, děti, ptáky, hmyz? Koho odháním a proč? – Mnoho otázek, smysl jediný: *Umožnit co nejvíc různosti, svobody a radosti v jednotě, jaké jsem ze svého místa schopen.* Tehdy je na špičce mého pracovního nástroje, mé ruky, v mém slově přítomen Bůh a jeho přítomnost se rozlévá do celé sítě, kterou kolem sebe aktivuji.

Každý z nás se stará o svou vlastní zahradu, ať už má podobu domácnosti, ve které pečuji o své blízké; obchodu, v němž prodávám; právní poradny, kanceláře úředníka, pracovního stolu spisovatele; ať už je to cela vězně nebo nemocniční pokoj těžce nemocného. Každý z nás má na dosah svých rukou, svých smyslů i myšlenek tisíce živých a vysoce citlivých kontaktních bodů, z nichž vychází jeho komunikační síť.

Láska je fascinace jedinečností. V jediné věci vidím dokonalost celého světa, vidím v ní obraz Boží: Jeden konkrétní výtvar z nekonečna možností, provedený svobodně ze zdroje Božské energie. Každou bytostí prosvítá tato energie, tento počáteční tvořivý proud svěřený vesmíru při Velkém třesku – a jedině láska umožní toto světlo spatřit. Každá bytost s božským zdrojem energie zachází jiným způsobem, a právě pro tento jedinečný způsob a zároveň proto, že je výtvořem z „božského zdroje“, lze jedinečnou věc či bytost milovat kvůli ní samé, včetně jejích chyb a nedokonalostí, nepodmíněně.

¹ P. Teilhard de Chardin: „Božské prostředí“, in: *Chuť žít*, přel. V. Frei, Vyšehrad, Praha 1970, s. 27.

Milovaný člověk mi zpřítomní celý vesmír, ale láska k člověku není jediným projevem lásky. „Boží tvář“ mohou zahlédnout i ve zvířeti, rostlině a jim věnovat svou péči. Často právě různé bizarní záliby a potěšení, kterým se věnujeme, odhalují naše nezastupitelné schopnosti. A právě tyto specifické zvláštnosti mohou být tou jedinečnou vazbou, o kterou pečuji, do které pouštím svou energii lásky, a která díky tomu rozsvítí celou vztahovou síť, na kterou je napojena. Teilhardovo dílo je důležité právě v tom, že zdůrazňuje význam těchto zdánlivých drobností: Vařím s láskou a speciálním umem nějaké jídlo? Tam tedy potom tkví ústřední bod mé „zahrady“. Jakou vztahovou síť kolem svého pokrmu vytvořím? – Starám se ve své vsi o to, aby každé jaro mohly záby bezpečně přejít přes silnici do rybníka? V komunikačních cestách, které jim otevírám, přenáším i tvořivou energii Boží. – Píšu články do novin? Můj text se může stát studnou, ze které může proudit energie stvoření. – Vyrábím dveře pro dům? Provedu-li to s poctivostí a vložím-li do své práce všechn svůj um, zasazuji podstatný detail do mozaiky budoucího domu, budoucí „zahrady“ jejích obyvatel. Jsem si totiž vědom, že vztek nad špatně provedenou řemeslnou prací může být rozbuškou nenávisti, kdežto funkční detail působí jako koření dokonalé harmonie. – Starám se o nemocného, zavřený mezi čtyřmi stěnami? Zhlédnu-li v jeho trpící tváři odraz Boží, rozsvěcuji svět božskou láskou, jejíž působnost může být mnohem mocnější než činy státníka.

Pokud je nesena láskou jedna jediná moje vazba, její dosah má podle Teilharda mnohem větší sílu, než může mít šíření viru nebo nenávistné myšlenky. Čin nesený láskou ovlivní celou vztahovou síť tak mocně, jako bychom do ní hodili bombu, ale bombu tvůrčí. – Ačkoli to není hned vidět, protože láska často působí ve skrytosti, ale její potenciál je obrovský, v pravý čas „vybouchne“ a změní celou síť vztahů. Žádná nenávist a strach nikdy nebudou mít takovou působnost. Jenom jsme většinou přemírou zla nebo utrpení kolem tak paralyzováni, že věříme v jeho moc. Ale zlo není mocí, zlo je ve skutečnosti slabostí ze strachu, nicotou, přetrháním a zabraňováním, nikoli budováním vazeb. Zlo není žádná aktivita, skutečné bytí, je to jen rozbujelá nicota, které jsme propůjčili hlas a ruce.

Víra jako síla, která „tvoří svět“

A poslední, ale stejně důležitá energie z těch tří je víra: Kterou ze svých každodenních činností, vazeb s věcmi a lidmi, nesu vírou? Víra znamená naději, důvěru v to, že je zde vyšší síla, která rozumí plánům světa, a že se k ní mohu připojit a aktivně s ní spolupracovat. Dělán aspoň jedinou svou každodenní činností s myšlenkou na zlepšení světa? S nadějí? A může mi u toho být i špatně, mohu cítit strach, bolest, smutek, přesto mohou mé vazby nést kvalitu lásky a víry. Pramen víry se často otevře právě v hlubinách duše zajaté temnotou, když o víru prosíš: „Z hlubin volám k Tobě, Hospodine, Pane, vyslyš hlas můj!“ A když se pramen otevře, mohu ho také rozlévat do svých vazeb. I když je mi zle, mohu promluvit vlídné slovo s člověkem, mohu zasadit květinu, pomoci zvířeti, pomoci člověku. A i když cítím, že nemám už vůbec žádnou sílu, že zrovna nemám co dát, přesto mohu velmi aktivně jednat tím, že nešířím strach a nenávist. Neuvolím se nicotě v sobě dát slova a tvar a pustit ji tak do světa. A mohu také kritizovat, ale bez osočování, mohu se rozčilovat, ale konstruktivně, proměnit vztek v akci.

Víra je podle Teilharda „síla, která tvoří svět“, protože otevírá možnosti. Možnosti jsou předchůdně narýsované nové cesty, nové komunikační sítě. Nemůžeme je smysly vnímat, přesto je víra rozevře tam, kde dosud zela nicota, a jsou připraveny k naplnění aktivitou. I v naprosté bezmoci a nehybnosti mohu ještě jednat, a to modlitbou. Díky vzájemné propojenosti komunikačních sítí mohu svou modlitbou otevřít cesty bytostí, které by bez mé prosby zabloudily. Nevidím je, nedozvím se o nich,

ale jsou to souputníci mé duše. Mohou žít i na druhém konci světa, protože víra, jako nejsilnější tvůrčí energie, má možnost překonat všechny vzdálenosti. Není závislá na již ustavených vztazích, může svobodně létat i v bezcestí chaosu. „Duch vane, kam chce.“ (Jan 3,8)

Všechno, co platí v časech krize, platí i v časech klidu a radosti. Jenže tehdy své vazby většinou nevidíme. Umožní nám je vidět až krize nebo utrpení. A tehdy je také můžeme zhodnotit, opravit, přestavět, zesílit – a požehnat. Nezačínáme někde mimo svět, v meditaci nebo duševním vytržení, v abstraktních úvahách. Každý den začínáme znovu tam, kde jsme se probudili, tady u toho kuchyňského stolu, tady u své každodenní rutinní práce, tady s tímto konkrétním člověkem, jehož přítomnost jsme si často nevybrali, tady na tomto místě, kde bychom často ani nechtěli být. – A tady a teď zkoumám své činy, slova a vazby, které vytvářím, trojitým kritériem: *šíře vědomí, láska a víra*. Mám alespoň u jedné své aktivity ponětí o původu a dosahu vztahové sítě, do které se zapojuji a kterou vytvářím? Dělán aspoň jednu svoji každodenní činnost se skutečnou láskou? Je aspoň v jedné mé aktivitě hluboká víra v lepší svět? To jsou tři jednoduchá pravidla evoluce podle Teilharda. V čase chaosu, který provází krizi, můžeme díky nim účinně proměnit své vztahy.

Autor: Františka Jirousová (text je pracovní verze, budu ho asi ještě upravovat).